

GULYÁS MARTIN

„PIACGAZDASÁGOT, DE MILYET?”

A rendszerváltoztató ellenzék gazdasági modellválasztásának főbb kérdései

KIVONAT: A tanulmány áttekinti a két nagy rendszerváltó párt, az MDF és az SZDSZ főbb gazdasági programelemeit, s az ezek keletkezésére hatással bíró szellemi miliót. A górcső alá vett programok megvetették az azóta eltelt három évtized gazdaságszerkezettel és modellválasztással kapcsolatos vitáinak alapjait. A programok minősége önmagában nem határozta meg a kimenetelt, azaz nem feltétlenül a rossz irányválasztás és az esetleges ismerethiány okozta a nehézségeket. Az első kormányzat örökölt kényszerpályás helyzete, a megalvadt struktúrák informális ereje, a támogató hazai és nemzetközi politikai közeg hiánya kevésbé tette lehetővé a mégoly megalapozott, forrásigényes szakpolitikai reformok végrehajtását. Az átmenet nem igazán nyitott teret távlatos stratégiák megvalósítására, ennek egyébként sem kedvezett a fragmentált politikai paletta és a konszenzusképtelenség egyre elhatalmasodó állapota. Emellett a szocialista terelőút valós öröksége és annak korábban talán alábecsült „kezelési költsége” a politikai praxist időt és életet nyelő döntések halmazára redukálta le. A megváltozott környezetben a legtöbb, amit elérhetett az volt, hogy az országban kialakult egy ellentmondásos társadalmi megítélésű és „erkölcsi talapzatú” piacgazdaság, valamint óriási belső adósságok felhalmozódása árán megmenekült az államcsődtől.

KULCSSZAVAK: rendszerváltoztatás, MDF, SZDSZ, IMF, privatizáció

A globális hatalmi tér átalakulása

A Szovjetunió s az általa függésben tartott szövetségi rendszer összeomlásával megrendült a második világháború utáni status quo, s az Egyesült Államok maradt az egyedüli globális játékos a földgolyón. A szocialista világrendszer összeomlásának időszakában a világgazdaság meghatározó növekedési centrumai az ún. Triádok, azaz az Egyesült Államok, Japán és az Európai Gazdasági Közösség magországa alkotta „elitklub” voltak.

A nyolcvanas évtized számos veszélyt rejtett magában. A második világháború óta nem látott mértékű infláció és munkanélküliség söpört végig a fejlett világ országain, egyes latin-amerikai országok államcsődközeli helyzete az 1979–84 közötti időszakban pedig megnövelte a nemzetközi pénzpiacon az adósságok refinanszírozásához szükséges hitelek „árát”, tovább súlyosbítva ezzel a globális pénzügyi egyensúlyhiányt. Ugyanakkor ez volt az az időszak, amikor a fejlett centrumországokban visszavonhatatlanná vált a dezindusztrializáció folyamata, s a szolgáltató szektor foglalkoztatta egyre inkább a piaci munkavállalók döntő hányadát, s járult hozzá az ipari kibocsátás mellett a nemzeti össztermék növekedéséhez. A multinacionális vállalatok tőkeexpánziója is szintet lépett, termelésük legköltségesebb szegmenseit és az egyre korszerűlenebbnek számító ipari infrastruktúrájukat kitelepítették azon országokban, ahol a munkaerő nagy tömegben és olcsón állt rendelkezésre, s a környezetvédelmi szempontok sem élveztek a lokális kormányzatok számára prioritást a várt hasznokhoz képest. A belső egyensúlytalanságokat valamennyi fejlődő ország az exportpiacokért és az olcsó devizáért folytatott verseny keretében kapcsolódva kívánta kiegyensúlyozni, lendületet adva a tőke szabad áramlásának, s ezzel – a korábban nem kalkulált – pénzügyi, ellátásbiztonsági kitétség veszélyeinek. A nyolcvanas évekre megváltozott az amerikai politika viszonyulása is a nemzetközi pénzügyi szervezetek szerepéhez, az International Monetary Fund (IMF)¹ és a világbanki hitelkihelyezési gyakorlat és a kölcsönök feltéte-

1 Nemzetközi Valutaalap

léül szabott reformcsomagok – jól adatolható módon – az amerikai gazdasági expanziós törekvéseket segítették elő úgy Latin-Amerikában, mint Közép- és Kelet-Európában.²

A politikai szabadságukat újonnan visszanyert közép- és kelet-európai régióba tartozó országok elitjei új, addig nem ismert kihívás előtt találták magukat. A közel fél évszázadon át a Szovjetunió érdekeihez szabott gazdasági tér (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, KGST) logikájához illeszkedő mozgástér kitöltéséhez képest esély adódott egy önálló nemzetgazdasági stratégia megalkotására. E tanulmány arra vállalkozik, hogy áttekintse az első szabad választásokon a legtöbb szavazatot kapott két párt, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) gazdasági programját, s az abban foglaltakat inspiráló hatások egyes sajátosságait.³

A rendszerváltó gazdasági átmenet forгатókönyveinek forrásvidéke

A nyolcvanas évek egyik sajátossága az volt, hogy a pártállam miniszteriális szakapparátusaiban egyre nagyobb tér – s politikai igény – nyílt a szakpolitikai tervezésre. Ezekben a szellemi műhelyként is funkcionáló háttérintézményekben az uralkodó rendszerparadigma, azaz a főáramú szocialista politikai gazdaságtan „kötelező hitvallása” mellett mód és lehetőség nyílt alternatív, a nyugati „fejlett” világ sikert ígérő, főáramú gazdaságpolitikai megoldásainak tanulmányozására, honosítására. Különösen azok számára, akik az 1984 óta jelen lévő Magyar Tudományos Akadémia (MTA) – Soros Alapítvány ösztöndíjaival a világ vezető egyetemlein tölthettek el hosszabb-rövidebb időt, testközelből ta-

2 A nemzetközi pénzügyi szervezetek szerepéről, különösen a „kemény sugalmazások” és a belső kormányzati mérlegelés egymáshoz viszonyított arányairól ld. Csaba 1995.

3 A téma szakirodalma a történeti időtáv csekély volta ellenére bőséges, ami azzal áll összefüggésben, hogy jószerevel az egykori szereplők „historizáltak” saját politikai ténykedésük korszakát, így írásműveik egyszerre viselik magukon a visszaemlékezések szubjektív és a gazdaságtörténeti elbeszélés műfaji jegyeit.

nulmányozva az addig ellenségesnek kikiáltott világrend vezetési gyakorlatát, a magán- vagy a közsféra szak- és jogszerű működését. A szakértői testületek és reformbizottságok változó elnevezésű kavalkádja mögött jól kitapintható egy közel kéttucatnyi, szakértőből álló személyi kör,⁴ akiknek a tudása, családi-üzleti kapcsolatai, valamint esetleges nyugati tapasztalatai rányomták bélyegüket a kollektív munkaanyagok hangvételére, majd közülük a döntéshozó pozícióba kerülők tevékenysége is maradandó nyomott hagyott a gazdasági átmenet irányvonalán. A teljesség igénye nélkül a rendszerkritikát és alternatívát nyújtó legfontosabb intézmények közé sorolhatók a gazdasági profilú tárcák háttérintézményei, közülük is különösen a Pénzügyminisztérium Pénzügykutató Intézete,⁵ az Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztálya és Tervgazdasági Intézete, az MTA Világgazdasági Kutatóintézete és Közgazdaságtudományi Intézete, valamint a Magyar Nemzeti Bank Tőkepiaci Főosztálya, továbbá a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem.⁶

A közgazdasági gondolkodás spektruma a politikai bomlási folyamatokkal párhuzamosan tágult, radikalizálódott. A hatvanas-hetvenes években a gazdasági reformerek által folytatott szakmai diskurzus középpontjában a piaci szocializmus versenyképesebbé tétele állt, a vállalati hatékonyság és jövedelmezőség növelésén, az árképzés liberalizálásán (pl. szabadáras termékek körének szélesítése, világpiaci árbázis alkalmazása), az erőforráselosztási politika reális fejlesztési igényekhez való igazításán keresztül.⁷ Sokak számára még a nyolcvan-

4 Mihályi 2010, 73.

5 Az 1987-es megszüntetése utáni újra alapítást követően Pénzügykutató Rt.

6 A rendszerváltásban kulcsszerepet betöltő közgazdász-értelmiség kollektív biográfiájának megírása még várat magára, két meghatározó jellegzetességre azonban itt utalunk. Az SZDSZ (és a Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP) szakértői gárdáját olyan elméleti közgazdászok alkották, akik többnyire a '68-as mechanizmusreformot kidolgozó közgazdász-nemzedék tanítványai voltak, közülük számosan – korábbi nézeteiket is revidálva – a piaci fundamentalizmus hazai ideológusai lettek (ld. „Dimitrov téri fiúk”). Az MDF programalkotási folyamatában nagyobb hangsúlyt kaptak a reálgazdaság szereplői, a mérnököktől a különféle szövetkezetek vezetőin keresztül a minisztériumi ipar (pl. bányászat, energetika) irányításában résztvevőkig. A párt elméleti közgazdászai jellemzően a magyar közgazdasági gondolkodás német orientációját követték, illetve a klasszikus gazdasági liberalizmus közgazdasági hagyományai iránt mutattak fogékonyságot.

7 Botos 2007, 28–41.

nas évek elején is elképzelhetetlennek tűnt az, hogy az állammonopolista rendszer lebontható, s a történelem kereke a magántulajdon gazdasági túlsúlyának irányába visszafordítható. Az évtized első harmadában azonban hallgatólagos szakmai-politikai konszenzus alakult ki abban, hogy a „rendszer nemcsak hogy nem működik, hanem javíthatatlan is”, összefüggésben „a magántulajdon és a hatékony forráselosztást biztosító tőkepiac” hiánya és korlátozottsága, valamint a KGST jelentette „kényszerzubbony” miatt.⁸

Ebből a felismerésből több irányba vezethetett a jövőről való gondolkodás útja. A modellváltásra készülő állampárti reformbizottságok s egyes, szocialisztikus megoldásokat sem elutasító ellenzéki gondolkodók a *szocialista vegyes gazdaság* koncepciójának irányába látszottak elmozdulni. A piaci elemek beépítésén, a „piacszimuláláson” túlmenően valamiféle „szocialista piacgazdaság”⁹ evolúciós úton történő kiépítésében gondolkodtak. E koncepció konkrét megfogalmazását az MSZMP – alkotmányreformhoz és politikai modellváltáshoz illesztett –, új pártprogramján dolgozó, Pozsgay Imre politikai felügyelete alatt működő, Csáki Csaba¹⁰ vezette 2. sz. munkabizottság tanulmánya bontotta ki részleteiben, amely a Társadalmi Szemle egyik 1989. évi különszámaként jelent meg. A tanulmány az ellenzéki programok hangnemének radikalizmusára is rálicitálva nyilvánította a szocialista berendezkedést olyan jellegűnek, mint amely *konzerválja és újratermeli az elmaradottságot*, hiszen a gyakorlat nem igazolta annak „felsőbbrendűségét” a kapitalista országokhoz képest. Ezzel szemben javasolta a magántulajdonnal és a „tőkés tapasztalatokkal” szembeni idegenkedés elhagyását, sőt, a piacgazdaságot „nem valamiféle engedmény vagy kompromisszumként” definiálta, hanem fő integrációs mechanizmusként. A magyar gazdaságot integrálni kell a nemzetközi munkamegosztás rendjébe, ennek útja

8 Csaba 2018, 57.

9 Bozóki 2019, 129–131. Érdemes megjegyezni, hogy az MSZMP 1985. márciusában megtartott XIII. kongresszusa a középtávú átmenet feladatai között már szerepeltette a „vállalati formák sokféleségének” és a külföldi tőkebefektetéseknek a lehetővé tételét, az 1988. májusi országos pártértekezleten pedig már félreérthetetlenül piacgazdasági feltételrendszerről (!) volt szó. Baló-Lipovecz 1988. „Magyar Szocialista Munkáspárt” szócikk.

10 Csáki Csaba (1940–): agrárközgazdász, az MSZMP KB tagja, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora.

a teljes valutakonvertibilitás mellett a „nagy nemzetközi konszernekkel és a dinamikus tőkés kisvállalkozásokkal való eleven kapcsolatok” kiépítése. Az átmenetet akár az ezredfordulóig (!) elhúzódó folyamatként képzelték el, amelyben a visszaszoruló állami tulajdon mellé épül a bel- és külföldi magántulajdonosok széles köre, e két szféra („tulajdoni háló”) pedig sajátos szimbiózisként él majd együtt. A tulajdonviszonyok átalakítása állami direktívák helyett „csak szerves módon, a különféle tulajdonformák »természetes kiválasztódásával«, önálló átalakulásával képzelhető el”,¹¹ fennmaradásukat pedig hatékonyságuk és piaci versenyképességük szavatolhatja. A „művi úton” létrehozott vegyes gazdaság tulajdonviszonyai tekintetében „a kistulajdon széles alapjain nyugvó tulajdoni piramis lenne kívánatos, amelynek középtagjai a szövetkezeti formában működő vállalatok lennének, csúcán pedig a kisszámú modern nagyvállalat állna.”¹² A korszellem hatásának is betudható az, hogy a piacot (1) egy és oszthatatlan, (2) normateremtő, (3) önkorrekciós jelleggel működő szisztémaként határozta meg, a vállalati teljesítményt pedig a nemzetközi versenyképességi mércéknek való megfelelés mellett a fogyasztók objektív értékítélete alakítja. Az állam feladata a jogbiztonság szavatolása és a piacgazdaság jogi kereteinek lefektetése, továbbá alaposan „körül kell határolni a csakis állami vállalatok által végezhető gazdasági tevékenységeket.”¹³ Az így létrejövő „vegyes tulajdoni bázisú modern piacgazdaságot” a magas újraelosztást érvényesítő, szociáldemokrata ihletésű jóléti államokra emlékeztető jegyekkel ruházták fel – a tanulmány az átalakulás veszteseit széles szociális védőhálóval kívánta védeni, folyton bővítve a tulajdonosok körét.

Az államszocialista gazdaság működésének negatívumaiból, kudarcából kiindulva számos kiútkereső azt a – hosszú időn át rögeszmésen vallott – következtetést vonta le, hogy az állam bármilyen gazdasági szerepvállalása *eo ipso* rossz és kerülendő, hiszen annak bármilyen mértékű beavatkozása szükségképpen a gazdaság szabadságának elsorvasztásához vezet. A „teljes államtanítás” koncepciója így a „teljes piacosítást” implikálta, bár ez egyáltalán nem

11 Csáki 1989, 26.

12 Uo. 28–29.

13 Uo. 41.

lett volna szükségszerű. Erre a felismerésre, meggyőződésre csak ráerősített a korszellem, amely a piac mindenhatóságát és a vállalati működés logikájának felsőbbrendűségét hirdette.¹⁴ Az egyik fő stratégiai célkitűzés tehát a gazdaság „államtalanítása” lett, amely megnyitotta a diskurzusteret a tulajdonreform,¹⁵ és áttételesen a gazdaság pártirányításának teljes felszámolása irányába is.

A Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsának megbízásából készült, a magyar gazdaságtörténet szocializmus-kori évtizedének analizisét adó *Fordulat és reform* címet viselő összefoglaló tanulmányt¹⁶ a gazdasági átmenet intellektuális sarokköveként, szellemi foglalatoként tartják számon. A megjelenését követően szamizdatként is sokszorosított anyag egyszerre volt szakmai köntösbe bújtatott rendszerkritika, másrészt egy neoliberális reformelemekkel tűzdelt, „működőképes szocializmus” megfogalmazására irányuló javaslatcsomag is. A szerzők népes tábora¹⁷ reprezentálta a magyar reformgondolkodás szinte valamennyi irányát, a benne foglalt állítások lényegében konszenzuális jelleggel – s a párt felső vezetése felé világos üzenettel – bírtak.

A dolgozat fő üzenete kissé leegyszerűsítve az volt, hogy a gazdaság szerkezete rossz, a szocialista szektor működése pedig csődöt mondott, azonnali reformokra szorul. Az 1968 után megreformált modell nem működik, mivel noha „formanyelve inkább a vegyes – központi irányítást és a piacot összehangoló – gazdaságra emlékeztet, tartalma azonban közelebb áll a tervutasításos rendszer logikájához”.¹⁸ A rendszer versenyellenes, az erőforrásokat a mestersegesen integrált monopolisztikus szervezetek javára osztja újra, a magyar gazdaság a világpiacon drágán, alacsony hozzáadott értékkel előállított tömegcikkkel tud csak versenyezni. A gazdaságirányítás szereplőit a konfliktuskerülés és autonómiamaximalizálás reflexe, a gazdaságpolitikát a halogatás és sodródás

14 Az 1976-ban közgazdasági Nobel-díjjal jutalmazott Milton Friedman *Út a szolgálághoz* című politikai pamfletjében már a skandináv jóléti államokat is a szocializmus „előszobájának” tartotta. Schlett 2018, 190–192.

15 E nézetek szakszerű kifejtését, ú. m. holding-modellek, banki-vállalati kereszttulajdonlás, népi részvények ismertetését ld. Mihályi 2010, 73–90; Diczházi 1998, 64–69.

16 A szerzők motivációit, a tanulmány fogadtatását és az MSZMP felső vezetésére gyakorolt hatását kiválóan körülírja az alábbi interjú: Farkas 1990.

17 A tanulmány háttéranyagait közel hetven szerző dolgozta össze.

18 Antal et al. 1987, 14.

gyakorlata jellemzi. A fizetési mérleg egyensúlyának helyreállítását célzó évtizedes erőfeszítések *stop-go-ciklusok* váltakozásával jártak, eredményük viszont a gazdaság stagnálása lett, a jövedelmek megsarcolására irányuló kormányzati intézkedések csupán látszategyensúlyt teremtettek.

A tanulmány szerzői a zsákutcából való kiút érdekében „átfogó, radikális, decentralizáló és dereguláló piaci reform” végrehajtását tartották szükségesnek, ami az államberendezkedés megváltozásával együtt járhat csak sikerrel.¹⁹ A decentralizáció a mamutvállalatok szétbontását és önálló költségvetéssel, jogi személyiséggel rendelkező társaságok alakítását (pl. önigazgató vállalatok – holding, dolgozói részvénytulajdon formájában), s a versenyképtelenek csődbe vitelét jelentette volna, míg a dereguláció az „önszabályozó piac működését gátoló”²⁰ állami beavatkozások leépítését. Optimális megoldásnak új adósságok felvétele és az export túlhajtása helyett egy „piacvezérelt állami részvétellel megvalósuló, de részben külföldi forrásokkal finanszírozott egyszeri, nagymértékű váltást”²¹ tartott. Az átállás komoly restriktiót követel, az életszínvonal csökkenésével, magas inflációval és munkanélküliséggel, általános keresletszűküléssel jár majd – prognosztizálta a dolgozat. A társadalmi leszakadást a szociálpolitikai intézmények legalább változatlan finanszírozási szintjének fenntartásával, a luxusberuházások (pl. vízlépcső) visszafogásával, progresszív jövedelemadóval kívánta mérsékelni – a dolgozat tagadta a „túlköltekező állam” képét. A szerzők a kis- és középüzemek versenypiaci hátrányainak „tudatos állami kiegyenlítése” mellett foglaltak állást, noha az extraprofitot lefölözni képes piaci monopóliumok kialakulását sem tartották kerülendőnek. Jogszabállyal kívánták lehetővé tenni – a vegyesvállalati rendszer helyett – 100%-ban külföldi tulajdonban lévő

19 Uo. 16. A tanulmány voltaképpen a pártállam alapvető működési elvének tagadásáig is eljutott, amikor úgy fogalmazott, hogy „semmilyen állami vagy pártszerv nem áll a jog fölött”, másrészt pedig a pártirányítású államigazgatás feladását és a pártszervek tagságának újraválasztását szorgalmazta. A kormány a végrehajtó hatalom valódi centruma legyen, ne pedig „igazgatási és hierarchikus látszategyység”. A kor politikai túréhatárát jellemző körülmény viszont az, hogy mindezt a legitimációs rend érintetlenül hagyásával vélte kivitelezni, azaz az MSZMP illetékes szervei által meghozott párt döntésekkel, „felülről” kezdeményezett intézkedéscsomaggal hajtatta volna végre.

20 Uo. 18.

21 Uo. 21.

leányvállalatok alapításának lehetőségét, a tulajdonformák egyenlőségének alkotmányos elismerését, sőt, még a közművek privatizációját (!) is felvették.²²

A korszellem ereje

A rendszerváltoztatás időszakára komoly tudás halmozódott fel a fejlődésgazdaságtan területén. A „csodák évét” megelőző másfél évtizedben slágertémának számított az eltérő fejlettségű régiók növekedési tapasztalatainak vizsgálata (centrum-periféria),²³ e különbségek okainak mibenléte és a felzárkózási receptek keresése. Ezen ismereteknek a rendszerváltó közgazdász-elit is teljeskörűen a birtokában volt, legalábbis ami az elméletet illeti.²⁴

Az 50-es, 60-as években jellemző importhelyettesítő iparosítás növekedési modellje helyett egyre általánosabbá vált az a nézet, miszerint rá kell csatlakozni az uralkodó globalizációs folyamatokra, nyitott (exportorientált) gazdasággá kell válni, kiaknázni a megszerezhető export- és devizapiacokat, ezzel áthidalva azt az örök problémát, miszerint a magyar növekedés rendre a fizetési mérleg korlátjaiba ütközik.²⁵ A multinacionális munkamegosztásba történő beépülésnek tehát nem mutatkozott alternatívája, főleg úgy, hogy egy gyors növekedési periódus beindításának a belső erőforrásigénye nem állt rendelkezésre a nyolcvanas években (köszönhetően a szocialista „terelőútnak”), ráadásul a fejlett országok csoportjától sem lehetett számítani ellentételezés nélkül rendelkezésre bocsátott, tőkeimportként is számba vehető pénzügyi segélyre, jóvátételi könyöradományokra. A magyar gazdaságot egyaránt determináló erővel sújtotta a tőkeszegénység és az eladósodottság, emiatt önerőből, a versenypiacon „magyar brandként” önállóan boldogulni és exportálni képes hazai tulajdonú kvv-szektor²⁶ kiépülésével belátható időn belül nem volt mód bekapcsolódni a verseny-

22 Uo. 34–35.

23 Gerőcs–Pinkasz 2017, 30-33.; Feitl 2016.

24 Kádár Béla, az Antall-kormány nemzetközi gazdasági kapcsolatokért felelős minisztere a „kis országok” politikai gazdaságtanát vizsgáló kismonográfiája jó példa erre. Kádár 1971.

25 Mihályi 2009, 96.

26 kvv: kis- és középvállalati szektor

be. E felismerés s a magyar nagyvállalati szektor különösebb bizonyításra nem szoruló versenyképtelensége fényében adódott a szükségszerű következtetés, miszerint tőkeimporttal s ezzel együtt a korszerű menedzsment-ismeretek, technológiai transferek és fejlett pénzügyi közvetítő rendszer kiépítésével kell kompenzálni a szerzett hátrányokat. E felismerések olyan erősek voltak s közmegegyezésnek örvendtek, hogy politikai orientációtól függetlenül valamennyi pártprogram gazdasági fejezetében szerepeltek – szinte „mantraszerűen”, bár a külföldi tőke „modernizációs szerepköréhez” fűzött elvárások tekintetében eltérő vegyértékekkel. Ebből azonban az is következett, hogy a magyar tulajdonú gazdaság az ide betelepült multinacionális tőke kapacitásaira rácsatlakozva tudott csak részt venni a nemzetközi munkamegosztásban, lényegében jó időre konzerválva az ország közepesen fejlett státusát.²⁷

A szellemi inputok között említhető a magyar származású, nagy nemzetközi karriert befutott Balassa Béla²⁸ liberális közgazdász elméleti munkássága is, mely kiválóan alkalmazhatónak tűnt egy külgazdaság-orientált fejlesztési stratégia számára. A Balassa–Samuelson-hatásként is leírt összefüggés szerint a fejlődő országok ipari szektorának a nemzetközi kereskedelemben történő integrációjával jelentősebb termelékenység-növekedés (s ennek nyomán bér- és árszínvonal-emelkedés) megy végbe, mint a főként hazai piac igényeit kielégítő szolgáltató szektorban. Áttételelesen azonban, bizonyos mértékig valamennyi szektor élvezi a konvergencia gyümölcsét, a keresleti és kínálati oldalra egyaránt pozitív hatással van a folyamat, a végeredmény pedig (s ez magyar relációban

27 Ez persze nem volt szükségszerű, önálló tanulmány tárgya lehetne, miért alakult mégis így. A „vágyvezérelt gondolkodás”, a modellválasztás hátrányainak lebecsülése, a politikai tapasztalatlanság és felkészületlenség, a gazdasági lobbisták erejének alulértékelése, a magyar társadalom mobilitási potenciáljának túlbecsülése, a profitrepatriálás súlyának elégtelen felmérése egyaránt a magyarázó okok között szerepelhet.

28 Balassa Béla (1928–1991): a budapesti cisztercita gimnáziumban tett érettségit követően jog- és államtudományokból doktorált (1951), elvégezte a külkereskedelmi akadémiát is. A Miskolci Építőipari Trösztnél helyezkedett el tervezőként, majd két évre kitelepítették. Az 1956-os forradalom időszakában az Építésügyi Minisztérium forradalmi bizottságában tűnt fel, majd emigrált az Egyesült Államokba. 1959-ben itt szerzett közgazdaságtudományi doktori fokozatot, majd oktatóként foglalkoztatták vezető amerikai egyetemeken. Az amerikai kormány mellett az ENSZ, az OECD, valamint fejlődő országok tanácsadója, számos alapmű szerzője.

nagyon fontos volt) érdemi egyensúlybomlás nélkül végbemenő, fenntartható növekedési pálya – szükség szerint monetáris kiigazításokkal.²⁹

A magyar közgazdákra alapvető hatást gyakorolt a neoliberálisnak nevezett gazdaságfilozófia világméretű térhódítása. A neoklasszikus iskola hagyományaira építő irányzat³⁰ gyökeres fordulatot hirdetett a „jóléti kapitalizmusok” két évtizeden át alkalmazott gyakorlatához képest. Így támogatta az állam kiterjedt gazdasági szerepvállalása helyett a tőke- és vállalkozásbarát környezet kialakítását, nem tekintette célnak a teljes foglalkoztatás elérését, emellett támogatta adócsökkentéssel keresztül az állami újraelosztás radikális visszaszorítását, a növekedés- és haszonmaximalizálás szempontjainak mind a köz-, mind a magánszférában történő korlátlan érvényesülését. A piaci koordinációs mechanizmusok abszolutizálása mögött egy olyan ideáltipikus emberkép húzódott meg, amely a racionális mérlegelés alapján döntő, szenttelen fogyasztót állította a folyamatok középpontjába. A neoliberális gyakorlat velejárója volt a munkavédelmi intézmények (erős szakszervezeti lobbik) elsorvasztása, a prekárius rétegek élethelyzetének periférikus kezelése, továbbá a jegybanki függetlenség és a monetáris finanszírozás tilalma. E tanok s az ezeket ajánló intézmények, tanácsadói csoportok az univerzális alkalmazhatóság ígéretével léptek fel, és ezek egyben az intézményi környezet fejlettségének és a lokális nemzetgazdasági sajátosságoknak a lebecsülését is jelentették.³¹

A magyar rendszerváltoztatás időszakára kész klauzula állt rendelkezésre – noha nem azzal a szándékkal készült – a gazdasági modellváltás előtt álló országok számára, amely a „washingtoni konszenzus” elnevezést kapta. A fejlődő országok példáin, kivált a latin-amerikai gazdaság szerkezeti problémák és adósságválság megoldásán keresztül kiókumlált megoldásokat John Williamson fektette írásba, s fogalmazta meg általános jelleggel.³² A szűken vett javas-

29 Tengely 2020, 5–9.

30 Solimano 2020, 124–126.

31 Csaba 2021, 10–11.

32 ld. Benczes 2016.; Mihályi 2009. A főbb követelmények között említhető pl. a külföldi működő tőke egyenlő bánásmódban részesítése a hazaival (kvázi a protekcionizmus tilalma), az állami vállalatok, áru- pénz- és tőkepiacok magánosítása, az egyensúly közeli költségvetés, a piacnyitás és az állami szubvenciók leépítése.

latcsomag három fő eleme – a makrogazdasági stabilitás, a külpiaci nyitás, a szabadpiaci kapitalizmus –, s az ezeknek megfelelő strukturális reformok végrehajtása kötelező alapelemmé vált a térség eladósodott országai számára, az erős amerikai nagyhatalmi befolyás alatt álló nemzetközi pénzügyi szervezetek konszolidációs hiteleiért cserébe.³³

E szellemi inputok, s kényszerítő körülmények egymást erősítő hatásai révén alakultak azok a gondolkodási keretek, melyek a jövő gazdaságpolitikájáról való stratégiai gondolkodás alappilléreit jelentették még a rendszerváltás utáni évtizedekben is – az éppen aktuális politikai erőviszonyokhoz szabott iránymódosulásokkal. E nemzetgazdasági paradigma azonban a kétezres évekre egyre inkább elveszítette vonzóerejét, sikerességét pedig mindmáig komoly viták övezik.³⁴

Víziók a jövőről – hasonlóságok és különbségek

Az 1988–89 folyamán pártszerűen működni kezdő ellenzéki csoportok programszövegei zaklatott és gyakran nehezen felmérhető politikai perspektívák között, idő szűkében keletkeztek, e körülmények gyakran eklektikussá és számos ponton homályossá is teszik őket. A textus alakulása sajátos belső fejlődés-

33 A magyar kormányzatok és az IMF kapcsolattörténetének áttekintését ld. Csáki 2013, 79–84.

34 Az ismert végeredmény nézőpontjából a felzárkózási modell lényegét az alábbiakban foglalta össze az '56-ban emigrált Róna Péter, aki több szempontból is kötődött a magyar átmenethez, főként az első kockázati tőkealapot létrehozó társaság vezérigazgatójaként, illetőleg a magyar-amerikai kapcsolatok építőjeként: „Egyre inkább azzal szembesültem, azt éreztem az ezredforduló után, hogy ez a felzárkózási paradigma, amit annak idején Antallék és Hornék kialakítottak az Európai Unióval, nem jó. Ennek az a lényege, hogy jöjjön a külföldi tőke, azt párosítsuk az olcsó magyar munkaerővel, és kövessünk olyan monetáris politikát, ami visszafogja az inflációt. Ez a paradigma három eleme. Ez nem működőképes, mert az ide beáramló külföldi gazdasági erők olyan erőfölényben vannak, amivel egyszerűen elsöprik, kioltják a magyar gazdaság fejlődési és növekedési lehetőségeit.” Andrassew 2012, 170–173.

történetet ír le. Egyrészt lenyomata a keletkezésüket megelőző másfél–két évtized közgazdasági vitáinak,³⁵ hiszen a szerzők jórésze a fent leírt intézményekből került ki, másrészt maguk is részesei voltak a rendszerkritikai diskurzusnak. Azzal, hogy gazdasági szakemberek világnézeti, vagy egyéb érdekszempont alapján valamely politikai csoportosuláshoz csatlakoztak, szabadon kibontakoztathatták specifikus nézeteiket, meghatározva ezzel a program karakterét, s nem kellett magasabb rendű politikabefolyásolási célok érdekében olykor saját meggyőződésükkel is ellentétes programelemeket elfogadni. Jellemző a korra ugyanakkor, hogy egymással gyökeresen ellentétes politikai pozícióba kerülő szakértők között egyes szakpolitikai javaslatok szintjén mégis egységesség mutatkozott, a politikai szakértőbor-logika tehát nem feltétlenül írta felül a közjó érvényesítésére irányuló szakmai meggyőződést. A programszövegek nem minden elemében rekonstruálható fejlődése függött a párton belüli belső erőviszonyok változásaitól is, azaz attól, hogy éppen melyik gazdaságfelfogás hívei tudták érvényesíteni befolyásukat. De szerepet játszott az is, kiket tud inkább felvállalni a párt, minek a megvalósítására ad nagyobb realitást a pártvezetés, s végül mit fogad el a tagság és a nehezen körvonalazható „nemzetközi közvélemény”. Nem becsülhető le az egyéni ambíciók szerepe sem, a programalkotás folyamata nem volt mentes az „egók harcától”. E tényezők mind-mind erősítették a tervek eklektikus jellegét. A szerzőket belső bizonytalanság is gyötörhette, ezért erősebb és szakszerűbb a programokban a „közelmúlt” kritikai leírása (ebben volt nagy jártasság és tapasztalat), a jövőre vonatkozó gazdaságpolitikai megoldások megfogalmazása a „járatlan út” természetéből és a sokesélyes kiemelés lehetőségéből fakadóan gyakran elnagyolt és hipotetikus.

Meg lehet határozni néhány közös pontot a két vizsgált párt elképzeléseiben. Ide sorolható az alternatíva nélkül álló nyugati integráció, a parlamentáris demokrácia és a piacgazdasági keretek adottságként történő értelmezése, bár utóbbi kapcsán érdemi modellválasztási különbségek³⁶ mutatkoztak. Egyik

35 Ennek köszönhető, hogy egyes rivális teóriák – főleg a magánosítás tárgykorében – kioltották egymást, hiányzott bizonyos szakpolitikai premisszáik lefektetése is. Mihályi 2010, 102–103.

36 A jóléti modellek, azaz a skandináv, a rajnai és az angolszász-liberális modellek jellemzőinek ismertetését ld. Tomka 2009, 203–246.; Artner 2011.

program sem hitegetett: az átmenet súlyos veszteségekkel fog járni,³⁷ ugyanakkor kiérezhető egyfajta finalista hozzáállás is a sorok mögött: a piacgazdasági átmenet jórészt egy mechanikus folyamat, melynek során a „fejlett világban” bevett megoldások és eljárásrendek, szabályozási minták átvétele szinte automatikusan a siker útjára fog vezetni, s ehhez képest másodlagosnak számítanak a helyi sajátosságok, történelmi tapasztalatok, egyes, a gazdasági szereplők viselkedésével és elvárásaival kapcsolatos faktorok. A politikai programokra általában jellemző „kötelező optimizmuson” túlmenően ez a hangvétel a „saját út” követése helyett a felzárkózási paradigma elfogadásából is fakadt.

Az alábbi táblázatba kivonatolt szöveghelyek az MDF II. Országos Gyűlésén, 1989. október 22-én elfogadott pártprogram gazdasági fejezetéből és az SZDSZ küldöttgyűlése által 1989. áprilisában véglegesített, *A rendszerváltás programja* című brosúra gazdasági fejezeteiből³⁸ származnak. Itt az átalakulás szempontjából jelentős, a különbözőségeket érzékeltető néhány kulcskérdésre koncentrálnak.

-
- 37 Ez a prognózis be is következett, egyes hatásvadász értékelések szerint a rendszerváltó átmenet „felért egy újabb háborús pusztítással”. A számok mindenesetre magukért beszélnek: 1988–93 között a nemzeti össztermék közel ötödével esett vissza, a gazdaság csak 1993-ban indult növekedésnek. Három éven át 10% felett állt a munkanélküliségi ráta, fogyasztói áremelkedéssel együtt járó reálbér-csökkenés sújtotta a lakosságot. Várhegyi 2004, 43–46.
- 38 Közismert nevén: „Kék könyv”. Magyar 1989. Keletkezéstörténetéhez ld. Ripp 1995, 28–32. A szerzők között közgazdászként szerepel többek között Bauer Tamás, Várhegyi Éva, Soós Károly Attila, Greskovics Béla, Tardos Márton, Eörsi János, Juhász Pál, Laki Mihály, Major Iván, Kertesi Gábor, Gaál Gyula, Bruszt László, Köllő János.

Magyar Demokrata Fórum	Szempontok	Szabad Demokraták Szövetsége
<p>A Magyar Demokrata Fórum programja</p> <p>„A modern gazdaság legfőbb tökéje a jogaiban és kötelességeiben biztosított és megfelelő vagyoni-jovendelmi körülmények között élő ember. (...) Programunk fontos célja ezért az, hogy megerősödjön az egyén, a család, a sok önkéntes embertől álló közösség és ezzel minőségileg mérséklődjön az állam gazdasági szervezői és irányítói szerepe. Célunk a kis- és középszintenciák megerősítése, a tulajdonos polgárság kiszélesítése, a dolgozó ember valódi megbecsülése.”</p> <p>»A külföldi minták szolgai másolását örökre elvetjük: minden nemzet csak történelme értékeinek vállalásával küzdheti ki helyét a világ sikeres népei között. A demokratikus világ fejlett piacgazdaságából minden értékeset és hasznosat át kell vennünk»</p> <p>»Számítunk a külföldi működő tőkére is gazdaságunk modernizálásában. Jól tudjuk azonban, hogy a külföldi tőke oda megy szívesen, ahol már megbízhatóan, jól működik a gazdaság. A gazdaság helyreállításában tehát reánk marad a munka zöme. Aki itt egyszerű megoldást hirdet; külföldi segélytől vagy kizárólag a tőkeimporttól várja a gazdaság rendbetételét, az program helyett illúziót ajánl csak»</p> <p>»A külföldi működő tőkének fontos szerepet tulajdonítunk a műszaki megújulás, a piacbővítés, a korszerű vezetési ismeretek megszerzése szempontjából. A nemzetközi vizsgálatok és az eddigi hazai tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a külföldi tőke importjától a fizetésiérték-gondok csak kevésbé enyhülnek. Működésük nyomán ugyanis nemcsak a konvertibilis export nő, hanem az import is, továbbá a nyereséget jórészt repatriálják. Ezért azt javasoljuk, hogy a nyújtandó adókedvezményt az ágazati hovatartozás helyett a nettó exportteljesítménytől függővé. Helytelenítjük továbbá azt a mai gyakorlatot, amely az ország hiányos infrastruktúrális ellátásáért és a központi bürokrácia</p>	<p>Milyen gazdaság?</p>	<p>A rendszerváltás programja (Kék könyv)</p> <p>»magántulajdonon alapuló modern piacgazdaság»</p> <p>»ne múlt századi kapitalizmust»</p> <p>»a nyugati piacgazdaságokat kell mintaként követni»</p>
<p>Külföldi tőke szerepe</p>	<p>Külföldi tőke szerepe</p>	<p>»a külföldi tőke bevonására, a vegyesvállalatok létesítésére, harmadik piacok közös meghódítására irányuló akciók, melyek révén korszerű technológiához, vezetési és munkaszervezési ismeretekhez, értékes kapcsolatokhoz juthatunk»</p> <p>»válságazatokban kell meggyorsítani és pénzügyi eszközökkel is támogatni a tulajdonviszonyok átalakulását és az életképes szervezetek fejlődését. Itt van a legnagyobb szükség rá, hogy a termelés és a beruházásokat magántulajdonosi kontroll alá helyezzük, akár külföldi tőke részvételével is.»</p> <p>»a modern piacgazdaság felé vezető úton a magánszektor bővülése és a külföldi tőke bevonása kecskeget a legtöbb reménnyel, még akkor is, ha ezzel nem oldódik meg a mai állami vállalatokban lekötött tőke tulajdonlásának problémája.»</p>

<p>lassúságért cserébe nagyvonalú nyereségadó-kezdményt ajánl a külföldi tőkének.”</p> <p>„Az állami vagyon eladásakor meg kell követelni azt, hogy külföldi csak realis áron jusson vagyon birtokába.”</p> <p>Alkalmazotti részvényvásárlás (ESOP)</p>	<p>Munkavállalói tulajdon</p>	<p>„A szétforgácsolt tulajdon (...) igazából nem biztosítaná a vállalatvezetők fölötti gyors és hatékony tulajdonosi ellenőrzés lehetőségét. A kistrésznvényesek tömege ugyanis csak lassan nehezkese, sok hibával tudná forgatni a tulajdonában levő értékpapírokat; egy-egy vállalattal sok-sok résznvényes kísérember is tönkremenne. Szinte bizonyos, hogy a résznvények jelentős része a résznvényiaci túlkínálat miatt rohamosan leértékelődne, s egy szűk réteg tulajdonába kerülne.”</p> <p>Munkásrészvétel (participáció) és a szövetkezeti jog szabályozta társasági forma támogatása</p>
<p>„az állami vagyon átszervezése segítse a tulajdonos polgárság megerősödését, továbbá juttassa vagyonhoz a helyi önkormányzatokat, a kórházakat, egyetemeket, közalapítványokat.”</p> <p>alapítványoknak, helyi önkormányzatoknak, társadalombiztosításnak költségvetési támogatás helyett juttatott állami vállalati résznvények</p>	<p>Közösségi tulajdonformákhoz való viszony</p>	<p>„A biztosítók, a nyugdíj- és betegsegélyező pénztárak, valamint a nem profitszervező szerveződéti intézmények fontos szerepet játszhatnak, mint tőketulajdonosok”</p> <p>nem ideális forma, ugyanis „nincs kizárva, hogy felélik jövedelmeket annak újóbi befektetése helyett”, állami segélyezésre szorulhatnak</p> <p>„hagyományos állami és nagyözvetkezeti tulajdonnak a teremben az elkerülhetetlenül szükséges szűk körre való korlátozása (denacionalizálása)”</p>
<p>„A kifejlődő piacgazdaságban persze szükségserűen megjelennek a számottevő jövedelemkülönbségek – és ez nem baj. A társadalmi igazságosság elvének megfelelő adózási és örökösödési szabályokkal tompítani lehet a nagyfokú jövedelemkülönbségek káros társadalmi és gazdasági hatásait. Célunk azonban nem az, hogy a magyar társadalom kisszámú gazdagból és a vagyontalan proletárokok sokaságából álljon.”</p> <p>„Olyan társadalom a célunk, amelyben a politikai jogok, a képzettség s a tulajdon alapján mindenki otthon érezheti magát, gazdának</p>	<p>Állami szerepvállalás</p>	<p>„A gazdaságirányításnak a PIACÉPÍTÉST és PIACVÉDELMEKELL kell szolgálnia. Tehát a piaci szereplők születését, MONOPOLIUMOKKAL SZEMBENI VÉDELMEKELL és a KÜLSŐ PIACOKRA VALÓ BELEPÉSEKELL kell elősegítenie. A gazdaságpolitika eszközeit is elsősorban az új tulajdonosi struktúra kialakítása, valamint a területi válsághelyzetek enyhítésének kezelése szolgálatába kell állítani.”</p> <p>„Nem áll a kormány hatalmában megfósolni, melyek lesznek a magyar gazdaság jövő siker ágazatai. Né is próbálja tehát helyette</p>

<p>tudhatja magát hazájában. A társadalmi előrelépés alapja a tehetség, a szorgalom, az üzleti érzék legyen, ne pedig a politikai vagy anyagi előjogok. A szabad polgárok anyagi gyarapodása az az alap, amelyre - a demokratikus államrend és a társadalmi szolidaritás értékrendjében - kiegyensúlyozott politikai viszonyok épülhetnek.”</p>		<p>síteni a vállalatokat azokban a funkciókban, amelyekben úgy sem tudja: a műszaki fejlesztési és beruházási tevékenység gazdasági perspektíváinak megítélésében, igéretes fejlesztési kezdeményezések elindításában”</p>
<p>„A veszteséges üzemek felszámolását, az egészségtelen és perspektíva nélküli munkahelyek megszüntetését össze kell kötni a képzés, átképzés állami támogatásával.”</p>	<p>Foglalkoztatás-politika, munkanélküliség</p>	<p>„Tudomásul kell vennünk, hogy a piacgazdaságban működő munkaerőpiacról (...) a legkevésbé termelékeny munkavállalói csoportok is folyamatosan kiszorultak.”</p> <p>„Ha a gazdaságtalan tevékenységek beszüntetése rugalmas vállalati munkautógi gyakorlat általánossá válása új perspektívikus vállalkozások térnyerésével, (...) biztosítható, hogy a munkavállalók döntő többsége a nyílt munkaerőpiacon képességeinek megfelelő emberhez méltó munkát találjon, akkor és csak akkor biztosítható, hogy a kormány és a helyi önkormányzat elegendő bevétellel rendelkezzenek, annyival, hogy abból fedezhető legyen a munkavállalásból kiszorulókat informálása, átképzése, szociális foglalkoztatása, segélyezése, egy szóval egy működőképes munkaerőpiaci intézményrendszer kétségkívül hatalmas összköltsége.”</p>
<p>A fizetőképesség megőrzése érdekében „minden lehetséges eszközzel szorgalmazzuk a nyugati partnereknél a kamatmérséklést, a piaca jutás feltételeinek nagyfokú könnyítését, a legfejlettebb technológiához való hozzájutás lehetővé tételét, a beruházási korlátmánygaranciák nyitását”</p> <p>A külső adósság egy hányadának magyar állami részvényekre cserélése</p> <p>Költségvetési kiadáscsökkentés mellett szerkezetváltást finanszírozó hitelek felvétele</p>	<p>Államadósság</p>	<p>„Miközben támogatjuk a kormányzatnak azt a törekvését, hogy elkerülje a gazdaságot szétziláló adósság-átüttemezést, szükségessé nek tartjuk olyan megállapodás kialakítását a hitelezőkkel, amely a folyamatos adósságtétel észszerű enyhítését reformcsomaghoz kötvé teszi lehetővé.”</p>

1 Kiemelés az eredetiben.

Összefoglalóan elmondható, hogy az MDF programján dolgozó közgazdák fókuszában a hazai adottságokkal összeegyeztethető piaci megoldások álltak, így elgondolásaik sokkal inkább a német kontinentális hatásokat, a piac és az állam egészséges egyensúlyát érvényesíteni képes ökoszociális piacgazdaság modellértékű megoldásait tükrözték, szemben a jóléti újraelosztást csúcsra járató skandináv modellel is.

Az SZDSZ-t sokkal inkább modelladaptációs szemlélet jellemezte, programalkotóira komolyabban hatottak az ortodox „tankönyvi megoldások”, a neoliberais korszellem hatására „sokterápia-szerű” megoldásokat favorizáltak. Egy jóléti piacgazdaság kialakításának esélyét a választási programjuk egyenesen „valószínűtlennek” (sic!) tartotta, ugyanakkor túlzottan megengedő volt a nagy jövedelmi különbségek kialakulásával szemben, azt a piacgazdaság szükségszerű velejárájának tekintette.³⁹ A „szociális piacgazdaság”, a rajnai jóléti modell melletti elköteleződés nyílt hirdetése nem javította az MDF – egyébként sem túl kedvező – nemzetközi megítélését sem. Hangoztatása egyes Egyesült Államokbeli üzleti és politikai körök értetlenségét és bizalmatlanságát váltotta ki, legalábbis ez olvasható ki azokból a fennmaradt faxüzenetekből, amelyeket Hossó Andrea az MDF vezetősége felé küldött USA-beli tapasztalatairól. A Kongresszus és a Szenátus köreiben is az a meggyőződés terjedt, hogy szemben a radikális és gyors átalakulást hirdető SZDSZ-szel „az MDF valamilyen se hús, se hal középutat keres szocializmus és piacgazdaság között.”⁴⁰

Egy MDF-es belső elemzés úgy fogta meg a két párt közötti különbséget, hogy az SZDSZ „elvből elutasít, minden állami beavatkozást a gazdaságba, az MDF viszont azt állítja, hogy a jelenlegi gazdasági rendszerből nem lehet tudatos állami beavatkozás nélkül átlépni egy piacgazdaságba, és hogy egy ilyen ellenőrizetlen áttérés csak azoknak kedvezne, akik közel vannak a tűzhöz és ezért képesek a zavarosban halászni. Az MDF szerint a későbbiek során is szükséges az állami gazdasági beavatkozás egy minimális szintjét

39 Magyar 1989, 42–43.

40 Lakiteleki Rendszerváltó Archívum (a továbbiakban: LRA), korai MDF időszakának iratai. 17. d. 21. öe. *Hossó Andrea faxüzenetei az MDF egyes vezetőségi tagjai részére, 1990. május 24.*

fenntartani.”⁴¹ Az ismeretlen elemző a differenciát kifejezetten sarkosnak láttatta a spontán privatizáció ügyében, s ezt az SZDSZ sajátos indoklással ugyan, de támogatta.⁴²

Napjainkra konszenzus látszik kialakulni abban, hogy a „tulajdonostereztés” spontán privatizációnak nevezett folyamata a nómenklátúra hatalomátmentésének egyik színtere volt, amikor is a vállalati menedzsment – kihasználva a vállalati önkormányzatiságból fakadó jogköreit – állami kontroll nélkül végezhetett vagyoneértékelést és autonóm döntést hozhatott a társasággá történő átalakulásról. Ennek a folyamatnak a direkt kockázata már a rendszerváltoztatás utáni első kormányzati ciklus alatt nyilvánvaló volt, miképp azt a privatizáció felügyeletéért felelős tárca nélküli miniszter, Szabó Tamás (MDF) által írott, 1993. júliusában keletkezett dolgozat meg is állapította. A társasági formába bevitt állami vagyon mértékét legalább 110 milliárd forintra becsülte. Úgy értékelte, hogy a menedzsmentérdekek dominálta vállalati önkormányzatok magánosítási gyakorlata lehetővé tette a „közvagyon – mindenféle kontrollt, szabályozottságot és stratégiát nélkülöző – magánérdekek szerinti hasznosíthatóságának lehetőségét.” Hátrányos örökségként állapította meg azt, hogy „konzerválni lehetett a meglévő termelési struktúrát, egyértelműen erősíteni lehetett a vállalatvezetés pozícióit, zavaros helyzetet teremtve a tényleges privatizáció számára, és mindez számos lehetőséget adott az állami vagyon »eltüntetésére«.”⁴³ Az MDF e gyakorlattal szemben az állami vagyon ellenőrzött és tudatos stratégia mentén végrehajtott, célterületekre fókuszáló, a gyorsaság helyett a szakszerűség szempontját érvényesítő magánosítást tartott helyesnek, a fő cél ugyanis a tulajdonosi középosztály megteremtése volt. Az SZDSZ az ultima ratioként kezelt piaci viszonyok kialakításának előmozdítását látta eb-

41 LRA, korai MDF időszakának iratai, 22. d. 1. öe. *Az MDF és az SZDSZ gazdasági programjainak összehasonlítása.* (Dátum és szerző nélküli feljegyzés) Az összehasonlítás kiemelte az SZDSZ álláspontjának rendre a körülményekhez és a közönség igényeihez szabott, ingatag és amorf jellegét.

42 Mindezt abból is le lehetett szűrni, hogy nem csatlakoztak a rivális ellenzéki pártok tiltakozó hullámához a Tunsgam, ÁPISZ, Ganz Járműgyár privatizációja ügyében, s csak a pártállami vagyonkimentést végző NEXT 2000 Kft. ellen emeltek szót. Ld. Ripp 1995, 29.

43 Szabó Tamás: *A magánosítás három éve és előzményei.* Budapest, 1993. július. 7–9. (Kézirat a szerző birtokában.)

ben is, és másodlagosnak tartotta azt, hogy a pártállami háromszereplős vállalatirányítási modell személyi apparátusa meghatározó szerepet tölthet be az újjászerveződő gazdasági életben.⁴⁴

Egy, az iparostársadalom meggyőzését taglaló kampánystratégiai feljegyzés szerint az SZDSZ és az MSZMP ellenében azt a fő különbséget kell kihangsúlyozni, hogy az MDF csak a működő tőkét engedné be, külföldi érdekeltségek ingatlancélú befektetéseihez nem asszisztál, azt ugyanis a „gyarmati helyzet” fogalmával kötötte össze.⁴⁵

44 Egy 1990. március 9-i, Szabó Iván (MDF) és Tölgyessy Péter (SZDSZ) között zajló ferencvárosi választási vitán utóbbi úgy foglalt állást, hogy a politikai múlt és ilyen módon a tulajdon eredetének vizsgálata irreleváns, ha és amennyiben piaci viszonyok között, üzleti alapon sikeresen (nemcsak maga, hanem áttételesen a jövedelemtermelő képességen és adófizetésen keresztül a költségvetés javára is) tudja működtetni a kedvezményezett a privatizált vagyontömeget. Érvéle szerint ennek fennállása ugyanis visszaigazolja azt, hogy az új tulajdonos korábban is birtokában lehetett a vállalkozói képességeknek, függetlenül esetleges politikai hovatartozásától, mindazokat pusztán a piac hiánya miatt nem tudta érdemben kibontakoztatni. LRA, korai MDF időszakának iratai, Audiovizuális Gyűjtemény, 22883. sz. VHS.

45 LRA, korai MDF időszakának iratai, 25/B. d. 22. őe. *Az MDF gazdasági programjának ismertetési szempontjai iparos hallgatóság előtt*, dátum és szerző nélkül. 1972–88 között 250 millió USD külföldi tőke áramlott be az országba, ez az arány 1989 végéig 600 millió dollárra emelkedett, 1989–91 között pedig már 1,6 Mrd USD volt. A kelet-közép-európai rendszerváltó országok közül Magyarországra áramlott be az összes beruházott nyugati tőke kétharmada, a legnagyobb befektetők között az USA (650 millió USD), Németország (350 millió USD), Ausztria (300 millió USD) említhető. A 9790 külföldi érdekeltségű gazdasági szervezet a munkavállalók alig 3 %-át foglalkoztatta, az általuk birtokolt tőke a GDP ugyanekkora hányadát tette ki. Szalay Gábor (SZDSZ): *Privatizáció és külföldi tőkebefektetések Magyarországon*. Tatabánya, 1991. november 30. Kézirat a szerző birtokában.

Egy gazdasági program fejlődéstörténetének körvonalai – A Magyar Demokrata Fórum esete

Már 1988 őszén létrejött ifj. Fekete Gyula vezetésével egy közgazdász munkaközösség,⁴⁶ viszont csak 1989. június 13-án alakult meg – mintegy negyven meghívott szakértő jelenlétében – a párt gazdasági programját előkészítő bizottság Nagy Zoltán⁴⁷ vezetésével. A cél kettős volt: az év augusztusáig „nagyléptékű gazdaságkép” kialakítása „értéktisztázó” jelleggel, másrészt az egyes részterületekre vonatkozó szakpolitikai elképzelések kidolgozása.⁴⁸ 1989 augusztusában alakult meg a gazdaságpolitikai munkaközösség, amelynek feladata volt a javaslatok egységes programszöveggé dolgozása.⁴⁹ Az MDF programalkotó tevékenysége mögött tehát széles szellemi háttér állt, keretei a pártszerű működés irányába történő elmozdulással egyre professzionálisabbá váltak. 1990 februárjában alakult meg immáron hivatalosan is a Gazdaságpolitikai Bizottság,⁵⁰ amely hat főbizottságra tagozódva végezte munkáját. A reálgazdaságból érkező Széles Gábor elnöki tanácsadó alá tartoztak az Ipari, Vállalkozás-Szolgáltatás, Kereskedelmi Főbizottságok, míg Bod Péter Ákos későbbi ipari miniszter, jegybankelnök fogta össze a Pénzügyi, a Terv- és Közgazdasági, illetve a Privatizáció és

46 LRA, Plakát-, kisnyomtatvány- és sajtógyűjtemények tára. MDF-értesítő, 1988. szeptember–november. 7.

47 Nagy Zoltán (1958–): közgazdász, 1983-tól az Ipargazdasági Intézet tudományos segédmunkatársa, a nyolcvanas évek második felében az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének előadója, csoportvezetője. 1991-ben a pénzügyi tárca kabinetfőnöke, majd 1992–94 között a Pénzügyminisztérium közigazgatási államtitkára volt. Ezt követően két éven át az OTP Garancia Biztosító Rt. elnök-vezérigazgatója. 1998–2010 között a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) elnöke.

48 LRA, Plakát-, kisnyomtatvány- és sajtógyűjtemények tára. MDF Heti értesítő, 1989. június 15–22. 7.

49 Uo. MDF-értesítő, 1989. augusztus (3. szám.) 5–6.

50 LRA, korai MDF időszakának iratai, 22. d. 5. őe. *Meghívó az országos gazdaságpolitikai fórumra, 1990. január 17.*

Tulajdonreform Főbizottságok munkáját.⁵¹ Talán ennek a jól strukturált munkarendnek, a résztvevők felkészültségének és valóságismeretének is köszönhető az, hogy az MDF gazdasági programtervezetei valamennyi ágazatra és területre vonatkozóan mélyen szántó, az energetikától a vidékfejlesztésig megalapozott szakpolitikai intézkedéseket tartalmaztak, sőt, bizonyíthatóan beépítették a tagság és a potenciális választóközönség javaslatait is.⁵²

Az MDF mint „alternatív politikai mozgalom”⁵³ gazdasági programjának alapját a Matolcsy György által írott, 1988 őszén született programvázlat adta meg. A javaslatok vállaltan egy parlamentáris demokrácia politikai intézményrendszeréhez illeszkedtek, s egy állami dirigizmussal kombinált piacpárti átalakulást irányoztak elő. A csődközeli gazdasági helyzet forrásvidékét 1977–78 környékére datálta, a fajsúlyos problémákat a „vesztes iparágazatokra” koncentrált erőforráselosztásban, az energia- és alapanyagsektor kiemelt fejlesztésében, a regionális különbségek elhanyagolásában, az agrárexport túlsúlyában, a magánfogyasztás torz szerkezetében jelölte meg. Javaslatára szerint a gazdasági átmenetnek a szerkezetváltás és egyensúly dualizmusára kell épülnie, valamint egyszerre kell – felvállalva a nemzeti jövedelem csökkenését is – elősegíteni a működésképtelen ágazatok lebontását és „erőtéljes vállalkozásélénkítő és tulajdonreformot mozgató kormányzati programmal” dinamizálni az alkotó-

51 LRA, korai MDF időszakának iratai, 15. d. 43. óe. 147/1989. *MDF központi munkacsoportok névsorai*. A tervezet a bedolgozó szakértők közül nevesíti Slosár Gábort, Halzl Józsefet, Regős Szilvesztert, Gulácsi Gábort, dr. Vadász Pétert, Domonkos Józsefet, Botos Katalint, Botos Józsefet és Árva Lászlót, Nagy Zoltánt, Schamschula Györgyöt, Pázmándi Gyulát, Diczházi Bertalant, Barcza Miklóst és Zimányi Zoltánt. Egy későbbi feljegyzés nevesíti még többek között Pösze Lajost, Havas Gábort, Gulácsi Gábort, Szűcs Istvánt, Kindler Józsefet, Máriás Antalt, Illés Ivánt, Szegvári Ivánt, Mohácsi Kálmánt, Török Ádámot, Vigh Istvánt, Rácz Margitot, Bogárdi Zoltánt, Szabó Tamást, Kotz Lászlót, Szalai Erzsébetet.

52 Ennek adtak keretet a vidéki tanácskozások, a munkás- és bányászforumok is. Kiemelendő az 1989. február 25-i dunaújvárosi munkásforum. A tanácskozásról kiadott közlemény a jövő feladatai között említette a piacgazdaságot és nyereségérdekeltséget, a gazdasági élet politikamentesítését és a felelősségi körök világos körülhatárolását, törvényhozás által elfogadott nyilvános költségvetést, dolgozói részvényjegyzést, független gazdasági érdekvédelmi szervezetek választását. LRA, Plakát-, kisnyomtatvány- és sajtógyűjtemények tára. MDF-állásfoglalások. 30–36.

53 A politikai formaválasztással kapcsolatos viták ismertetését ld. Szécsi 2020.

képes egyéneket, közösségeket.⁵⁴ Az államadósság kezelésének tarthatatlanná válása esetére négy kimenetelt vázolt: (1) román mintára: fogyasztáscsökkenés, (2) „adósság-vagyon konverzió”, (3) lengyel mintára: a fizetéseképtelenség bejelentése, (4) új Marshall-segély. A dolgozat az ún. „második gazdaságban” rejlő erőforrások támogatása mellett foglalt állást, ez képezheti az eljövendő piacgazdaság magyar tulajdoni szektorának bázisát. A kb. 1 millió főre taksált fő- és mellékállású vállalkozói réteg rendelkezik azokkal a képességekkel és családi-magánvállalkozói mintákat tovább örökítő tradíciókkal, amelyekre építve azok versenypiaci körülmények között is megállhatják helyüket, kvázi nem kell a „nulláról” tulajdonosokat teremteni. A program három-öt éves átállással, élelnívó-csökkenéssel számolt, viszont ez idő alatt megteremtődhetnek a stabil növekedés feltételei. Noha a Németh-kormány számos intézkedését pozitív előjellel illette, a gazdaság egészének állapotáról lesújtó véleménnyel volt: „A gazdasági és társadalmi tendenciák együttesen egy leépülési kört határoznak meg: a nemzeti jövedelem stagnál, vagy csökken; az adósságszolgálat hólabda-szerűen és automatikusan nő; ezért a Kormány megpróbál jövedelmet kiszívni a gazdaságból; közben fenntartja a nemzeti jövedelmet eredmény nélkül fogyasztó tevékenységeket; e kettő eredőjeként kötelezően érvényesülő restriktív gazdaságpolitika pedig egyszerre és egymást erősítve visszafogja a fogyasztást és a keresletet. Lényegében a kereslet és a kínálat folyamatos, egymást erősítő leépülése a gazdasági helyzet legfőbb jellemzője. A leépülés mögött közvetlenül a fogyasztást korlátozó gazdaságpolitika áll.”⁵⁵

E korai dolgozatot követően több hosszabb-rövidebb, más-más fókuszú programtöredék is készült. Egy gazdasági- és társadalompolitikai alapelveket rögzítő 1989 januári összefoglaló – amely a harmadikutas nézetekkel való szakítás irányába mutatott – úgy fogalmazott, hogy az országnak az európai kultúrkörbe történő visszacsatlakozását annak elfogadásával lehet csak végrehajtani, ha „a politikai rendszer megújításának alapja a demokrácia, úgy a gazdaságé a

54 A struktúraváltás öt lehetséges útját, stratégiai irányát vázolta fel: (1) Melléépülés (2) Egészes magra való visszaépülés (3) Korrekció (4) Kínálatot dinamizáló (5) Kombinatív.

55 LRA, korai MDF időszakának iratai, 58. d. 22. öe. *Matolcsy György: Az MDF gazdaságpolitikai programja (vázlat), 1988. december.*

piac.” A célok között szerepeltette a szabad és nyitott piacgazdaság kialakítását, amellyel az ország bekapcsolódhat az „egységesülő európai piac” vérkeringésébe. Ehhez az állam vállalkozói szerepének leépítésére és a tulajdonformák sokféleségére, a tőkeemegtérülés- és áramlás garanciális feltételeinek kiépítésére és egy újjáépítési célú nemzetközi segélyre (!) is szükség lenne. Az állami fejlesztéspolitikának az infrastruktúra fejlesztésére kell koncentrálnia, emellett kínálatösztönző vállalkezési környezetet kell kialakítani. Az állam feladata a közkerkölcsök védelme mellett a káros demográfiai tendenciák ellensúlyozása, valamint a jövedelemadózás és a társadalombiztosítás olyan rendszerének kiépítése, amellyel méltányos életszínvonal biztosítható az önerőből magukat eltartani képtelenek számára. A tervezet állást foglalt az adósságtörlesztés mellett is.⁵⁶

1989. szeptember 15-én jelentek meg a programtézisek, amelyek részint konzisztensek a Matolcsy-dolgozat szellemiségével (különösen, ami a szerkezetváltást és a monopolisztikus nagyszervezetek leépítésének módjait, valamint a keményvalutás KGST-elszámolást illeti), ugyanakkor tovább is léptek azon. A rendszerkritika már-már kötelező elemeként megismétli a *Fordulat és reform* által felsorakoztatott érveket (állami szubvenciók leépítése, versenyképtelen termékstruktúra, vezetőcserék szükségessége stb.). Kiindulópontként rögzítette, hogy az ország kettős függésben van, importanyag-ellátás és piaci értékesítés oldaláról függ a KGST-től, pénzügyi értelemben pedig a washingtoni intézményektől. A jövővel kapcsolatban kategorikusan kijelentette, hogy a „gazdaság (technológia, pénzügyek, informatika stb.) fejlődésében nincs harmadik út”. Az egységesedő világgazdasághoz azonban a nemzeti sajátosságoknak, geopolitikai adottságoknak megfelelő módon lehet és kell is – illeszkedni.⁵⁷ A program radikálisan vissza kívánta metszeni az állam jövedelemelvonó-újraelosztó és túlszabályozó szerepét. Ennek egyik oldala az volt, hogy meg kell szüntetni a puha költségvetési korlátot és a „pénzfaló nagyszervezeteket”, amellyel valójában az infláció egyik fő okcsoportját számolja fel, nem csak tünetileg kezeli. Kis

56 LRA, korai MDF időszakának iratai, 14. d. 9. őe. *Az MDF gazdasági és társadalompolitikai programja, 1989. január 8.*

57 LRA, korai MDF időszakának iratai, 16. d. 6. őe. *Az MDF gazdasági programjának tézisei, 1989. szeptember 10. 6.*

méretű, professzionális apparátusként felfogható „olcsó” államot támogatott, amely a pénz- és vagyongazdálkodás tekintetében – a szubszidiaritás elvéből és a központi államigazgatási szervek tehermentesítéséből fakadóan – nagy hangsúlyt fektetett a helyi önkormányzatok pénzügyi és vagyoni önállóságára, a szakmai autonómiákra. Ennek eszközeként a személyi jövedelemadó, a földadó egészét, míg a vállalati nyereségadó egy hányadát az önkormányzatoknál javasolta meghagyni, központi költségvetési támogatás helyett pedig saját vagyongazdálkodási feladattal is bírhatnak. Kampányszerű magánosítás helyett „eltérően a pártok többségétől nem kíván huszárvágással megszabadulni az állami tulajdontól”, a „siettetett privatizálás az állami vagyon értékvesztésével és a társadalmi igazságtalanságok nagyobb valószínűségével járna együtt”.⁵⁸ Ugyanakkor megjelent a későbbi kormányprogram által is hangoztatott azon megoldás, miszerint az állami vagyon eladásából befolyó pénzeket adósságtörlesztésre is kell fordítani. A külföldi tőkével kapcsolatban leszögezte azt, hogy differenciált támogatási politikát kell folytatni, „a hazai adózással lényegében megegyező terhet róni a külföldi vagy vegyes vállalkozásokra.”⁵⁹ A program eljutott addig a felismerésig, hogy a nemzetközi tőke betelepülése révén növekvő exportkapacitások szükségképpen importnövekménnyel is járnak majd, ami ellene hathat a prioritásként megjelölt magas hozzáadott értékkel bíró kkv-szektor fejlődésének és a belgazdaság dinamizálásának,⁶⁰ ezért a hazai vámpolitika protekcionista szempontokat is érvényesítő újragondolását tartotta szükségesnek.

Fennmaradt egy 1989. szeptember 23-ára datált, belső használatra készült munkaanyag,⁶¹ amely már nagyfokú szövegszintű egyezést mutat az összehasonlítás alapjául vett, majd elfogadott 1989. októberi programmal.⁶² Bod Péter

58 Ua. 9-10.

59 Ua. 17.

60 Dél-amerikai tapasztalatok igazolták, hogy az árupiac liberalizálása és a „monetarista expanzió” a honi ipar és foglalkozásszerkezet belső elsorvasztásával járhat együtt. Lóránt 2015, 75.

61 Szerzői Bod Péter, Széles Gábor, Nagy Zoltán és Szabó Tamás voltak, a közreműködők neveit nem szerepelteti a címlap. (Az októberben elfogadott program már Szabó Ivánt szerepeltette Nagy helyett.)

62 LRA, korai MDF időszakának iratai, 15. d. 10. öe. *Az MDF gazdasági programja, 1989. szeptember 23.* 1-72.

Ákos visszaemlékezése szerint a program gazdasági fejezetének közel kétharmadát maga írta, indoklása szerint ő volt a programszerkesztő csapat tagjai közül leginkább „íróember”.⁶³ A fejezettel kapcsolatban a gazdasági szakértők egy csoportja levelet juttatott el az Országos Elnökséghez, amelyben több panaszt is megfogalmaztak. A levélírók⁶⁴ szerint a fejezet elmaradt a „megalapozását szolgáló részmunkák szintjétől”, valamint „nem tekinthető konszenzus eredményének”. A kritikusok felelőssé tették a párt vezetését azért, mert az alábecsülte a programalkotó munkát, s ez megnyilvánult a kommunikációs csatornák gyengeségében és együttműködési feltételek alacsony szintű kidolgozottságában is. Sérelmezték, hogy ennek eredőjeként a közvéleményben kialakulhatott egy olyan negatív kép, miszerint „az SZDSZ a szakértők pártja”, holott az MDF felkért szakértői „sem tudományos fokozat, sem szakmai-nemzetközi tekintély, sem publikációs ismertség szempontjából nem maradnak el más szervek szakértői mögött.”⁶⁵

Az 1988 őszétől húzódó fejlődési ívet az 1990 szeptemberében megjelent *Nemzeti Megújhdás Programja* zárja le, amely már egy új, a kormányzati pozíció és a pénzügyi béklyók fogságában alkotott cselekvési program,⁶⁶ e minőségében pedig a koalíciós alkukényszer nyomait is magán viseli.⁶⁷

63 Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, Oral History Archívum. 962. sz. interjú (Készítette: Schweitzer András, 2014). 64.

64 A levél aláírói között szerepelt Botos Katalin, Botos József, Rott Nándor, Takácsy Gyula, Havas Gábor, Szabó Iván, Diczházi Bertalan, Slosár Gábor, Regős Szilveszter is.

65 LRA, korai MDF időszakának iratai, 22. d. 7. öe. 1392/89. *Levél az MDF Országos Elnökségének, 1989. október 2.*

66 Ennek természetéről ld. Botos 2015.

67 Újabb gazdaságtörténeti összefoglalók e programban a neoliberais szemlélet túlzott előretörését vélik felfedezni – erről ld. Lóránt 2015, 91–92. Bod Péter utólag úgy látja, hogy a „poszt-keynesi és a monetarista irányzatok keveréke jobban jellemzi az akkor érvényesülő tényleges gazdaságpolitikai gyakorlatot, mint bármely tiszta szellemi irányzat”. Bod 2015, 105.

Összegzés

E tanulmányban arra tettünk kísérletet, hogy a teljesség igénye nélkül áttekintsük az MDF és az SZDSZ főbb rendszerváltoztató gazdasági programelemeit, s az ezek keletkezésére hatással bíró szellemi miliőt. A programok és a későbbi kormányzati gyakorlat vagy ellenzéki politizálás kölcsönviszonyának vizsgálata túlfeszítette volna e dolgozat kereteit, ahogyan egyes tételes szakpolitikai javaslatcsoportok egymással való összevetése is.

A górcső alá vett programok megvetették az azóta eltelt három évtized gazdaságszerkezettel és modellválasztással kapcsolatos vitáinak alapjait. A megtapasztalt gyakorlat fényében számos egykori programszerző revidálta álláspontját, vagy legalábbis kritikusan viszonyul maga és szűkebb-tágabb közgazdászgenerációja ténykedéséhez. Egyaránt születtek felelősségáthárító, önkritikus és öngazoló megnyilatkozások, egyikre-másikra egész rendszer-narratívák épültek, épülnek. Az viszont nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a programírók tudásuk legjavát beleadták pártjuk programjába, még ha utólag ki is derült, hogy számos ebből következő, „tűzoltónak” gondolt lépés, stratégiai irányválasztás, ad hoc megoldás utóbb visszavonhatatlan, súlyos következményekkel járt, s ez – jóhiszeműen feltételezve – a politikai tervezés fázisában elkövetett hibákkal, gyakorlatlansággal függ össze.

Fontos kiemelni, hogy a programok minősége önmagában nem határozta meg a kimenetelt, azaz nem feltétlenül a rossz irányválasztás és az esetleges ismerethiány okozta a nehézségeket. Az első kormányzat örökölt kényszerpályás helyzete, a megalvadt struktúrák informális ereje, a támogató hazai és nemzetközi politikai közeg hiánya kevéssé tette lehetővé a mégoly megalapozott, forrásigényes szakpolitikai reformok végrehajtását. Az átmenet távlatos stratégiák megvalósítására nem igazán nyitott teret, ennek egyébként sem kedvezett a fragmentált politikai paletta és a konszenzusképtelenség egyre elhatalmasodó állapota. Emellett a szocialista terelőút valós öröksége és annak korábban talán alábecsült „kezelési költsége”, amely immáron a realitás erejével nehezedett a jobboldali kormánykoalíció vállára, és a politikai praxist időt és életet nyerő döntések halmazára redukálta le. A megváltozott környezetben a legtöbb, amit

elérhetett, az volt, hogy az országban kialakult egy ellentmondásos társadalmi megítélésű és „erkölcsi talapzatú” piacgazdaság, valamint óriási belső adósságok felhalmozódása árán megmenekült az államcsődtől.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andrassew 2012.** Andrassew Iván: *Róna Péter – Miskolctól Oxfordig*. Noran Libro Kiadó, Budapest, 2012.
- Antal et al. 1987.** Antal László–Bokros Lajos–Csillag István–Lengyel László–Matolcsy György (szerk.): Fordulat és reform. *Medvetánc*, 7. (1987) 2. sz. (melléklet) 5–47.
- Artner 2011.** Artner Annamária: *Az európai jóléti modellek és fenntarthatóságuk*. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Műhelytanulmányok. Budapest, 2011. 3–18.
- Baló-Lipovecz 1988.** Baló György–Lipovecz Iván: *Tények könyve. Magyar és nemzetközi almanach '89*. Computerworld Informatika Kft., Budapest, 1988.
- Benczes 2016.** Benczes István: A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek. *Közgazdaság*, 10. (2016) 3. sz. 107–123.
- Bod 2015.** Bod Péter Ákos: A szociális piacgazdaság koncepciója az Antall-kormánytól a máig. In: Cservák Csaba–Hoppál K. Bulcsú (szerk.): *Antall József, a rendszerváltató miniszterelnök. L'Harmattan*, Budapest, 2015.
- Botos 2007.** Botos Katalin (szerk.): *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Tanulmányok a jelenkori magyar gazdaság történetéből*. Heller Farkas Füzetek. Budapest, 2007.
- Botos 2015.** Botos Katalin: Milyen gazdaságot akartunk 1990-ben? Rabár Ferenc igazsága. In: Katona Klára–Kőrösi István (szerk.): *Felzárkózás vagy lemaradás? A magyar gazdaság negyedszázaddal a rendszerváltás után*. PPKE BTK, Budapest, 2015. 13–28.
- Csaba 1995.** Csaba László: A nemzetközi pénzügyi szervezetek és a kelet-közép-európai rendszerátalakító politika. *Közgazdasági Szemle*, (1995) 42. évf. 2. sz. 117–138.
- Csaba 2021.** Csaba László: Az intézményi gazdaságtan megújulása. *Közgazdasági Szemle*, 68. (2021) január, 1–18.
- Csaba 2018.** Csaba László: *Válság-gazdaság-világ. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988–2018)*. Éghajlat könyvkiadó, Budapest, 2018.

- Csáki 1989.** Csáki Csaba (szerk.): Gazdaságkép és gazdasági stratégia. A 2. sz. Gazdaságpolitikai Bizottság zárótanulmánya. *Társadalmi Szemle*, 44. (1989) 2. különszám
- Csáki 2013.** Csáki György: Az IMF és a magyar rendszerváltás. *Általános Vállalkozási Főiskola - Tudományos Közlemények*, 2013/29. 79–92.
- Diczházi 1998.** Diczházi Bertalan: Tulajdoni átalakulás Magyarországon. In: Schmidt Mária–Tóth Gy. László (szerk.): *Janus-arcú rendszerváltozás. Tanulmányok*. Kairosz, Budapest, 1998. 64–91.
- Farkas 1990.** Farkas Zoltán: Párhuzamos stratégiák – Beszélgetés Antal Lászlóval, Lengyel Lászlóval és Matolcsy Györggyel. *Mozgó Világ*, 16. (1990) 3. sz. 5–21.
- Feitl 2016.** Feitl István: *Talányos játszmák. Magyarország a KGST erőterében 1949–1974*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
- Gerőcs-Pinkasz 2017.** Gerőcs Tamás–Pinkasz András: A KGST a világrendszerben. Egy félperifériás kísérlet gazdaságtörténeti elemzése. *Eszmélet*, 29. (2017) 113. sz. 15–36.
- Kádár 1971.** Kádár Béla: *Kis országok a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- Lóránt 2015.** Lóránt Károly: *A rendszerváltáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2015.
- Magyar 1989.** Szabad Demokraták Szövetsége: *A Rendszerváltás programja*. Elfogadta az SZDSZ küldöttgyűlése 1989. március-áprilisában.
- Mihályi 2009.** Mihályi Péter: A „washingtoni konszenzus” jelentősége a poszt-szocialista országok számára. *Competitio*, 8. (2009) 1. sz. 5–25.
- Mihályi 2010.** Mihályi Péter: *A magyar privatizáció enciklopédiája*. Pannon Egyetemi Kiadó–MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 2010.
- Ripp 1995.** Ripp Zoltán: *Szabad Demokraták. Történeti vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról (1988–1994)*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1995.
- Schlett 2018.** Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon. (Appendix)*. Századvég, Budapest, 2018.
- Solimano 2020.** Solimano, Andres: *Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században*. Pallas Athéné Könyvkiadó Kft, Budapest, 2020.

- Szalay 1991.** Szalay Gábor: *Privatizáció és külföldi tőkebefektetések Magyarországon*. Tatabánya, 1991. november 30.
- Szécsi 2020.** Szécsi Árpád: Antall József kormányalakítása. „Hogyan”-ok és „miért”-ek: egyeztetések, megállapodások és háttérük 1990 tavaszán. *Themis* (ELTE–ÁJK elektronikus folyóirata), 2020. május. 225–256.
- Tengely 2020.** Tengely Viktória: Az eltűnt Balassa–Samuelson-hatás nyomában. – A szolgáltatások változó szerepe a 21. században. *Hitelintézeti Szemle*, 19. (2020) 2. sz. 5–27.
- Tomka 2009.** Tomka Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Budapest, 2009.
- Várhegyi 2004.** Várhegyi Éva: Rendszerváltás a gazdaságban. *Mozgó Világ*, 30. (2004)1. sz. 43–50.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Lakiteleki Rendszerváltó Archívum (LRA), Magyar Demokrata Fórum korai időszakának iratai (1987-1990) 14, 15, 16, 17, 22, 25/B, 58. számú dobozok
- Lakiteleki Rendszerváltó Archívum (LRA), Plakát-, kisnyomtatvány- és sajtógyűjtemény
- MDF Értesítő. A Magyar Demokrata Fórum időszakos tájékoztatója, 1988. szeptember–november.
- MDF Heti Értesítő. A Magyar Demokrata Fórum időszakos kiadványa. 1989. június 15–22.; 1989. augusztus (3. szám.)
- Kulin Ferenc (szerk.): *Magyar Demokrata Fórum programja. (1989. október)* pp. 163.
- MDF Állásfoglalások. Inforum, 1989. pp. 36.
- Lakiteleki Rendszerváltó Archívum (LRA), Audiovizuális Gyűjtemény 22883. sz. VHS (Ferencvárosi választási vita felvétele, 1990. március 9.)
- Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, Oral History Archívum 962. számú interjú – Bod Péter Ákos (Nyilvános; készítette: Schweitzer András, 2014.)

“Market economy, but what type?” The main issues of the economic model adopted by the regime-changing opposition

ABSTRACT: This paper reviews the main economic programme elements of the two major regime-changing parties, the MDF (Hungarian Democratic Forum) and the SZDSZ (Alliance of Free Democrats), and the intellectual milieu that influenced their formation. The programmes under scrutiny laid the foundations for the debates on the economic structure and model choice in the three decades since then. The quality of the programmes did not in itself determine the outcome, i.e. the difficulties were not necessarily caused by the wrong choice of direction and a possible lack of knowledge. The inherited constraints of the first government, the informal power of the stagnated structures and the lack of a supportive domestic and international political environment did little to allow for the implementation of even well-founded, resource-intensive policy reforms. The transition did not leave much room for far-reaching strategies, and the fragmented political landscape and the growing lack of consensus also contributed to this. In addition, the real legacy of the socialist diversion and its perhaps previously underestimated ‘management costs’ reduced the political praxis to a set of time- and life-winning decisions. In this changed environment, the best that could be achieved was to create a market economy with a controversial social perception and a ‘moral base’, and to escape bankruptcy at the cost of accumulating huge internal debts.

KEYWORDS: regime-changing, Hungarian Democratic Forum, Alliance of Free Democrats, economic, privatization